

ESTICA-ESTONICA-BALTICA MÄÄRATLEMISEST

Ruth Michelson

Kohanime ladinakeelse tuletisega on traditsiooniliselt tähistatud antud regioonis ilmunud ja seda käsitlevaid trükiseid (*Provincialia*). Ehkki taoliste nimetuste kasutamine on mõnevõrra laienenud teistelegi aladele, kuulub *Estica/Estonica/Baltica* eeskätt raamatukogunduse ja bibliograafia oskussõnavarasse, mille areng on meil kestnud pikka aega ja kannab endas ajaloo eri etappide otseseid mõjutusi. Kuna eelmise poole sajandi vältel valitsenud võõrideoloogiasse on eriti häirivalt takerdunud kõik lokaalse ja rahvuskultuuriga seonduv, on selle ohvriks langenud ka kohaliku tähtsusega trükitoodangu hindamine ja käsitlused. Selle valdkonna mõistetes on tekkinud nii väärtõlgendusi kui ka rakenduslikke ebakohti, mistõttu on tekkinud vajadus teoreetiliste lahenduste järele, seda enam, et teema on pakkunud huvi ka väljaspool erialast ringi.¹ Mõistagi hõlmab vaadeldav kirjandus nii käsikirjalisi, trükitud kui ka kaasaegsemal kujul teavikuid, mida siinkohal on edaspidi lihtsama sõnakasutuse ja ajaloolise tõepära huvides nimetatud üldistavas tähenduses — raamat, trükis jms. Ka on järgnevas käsitluses tähelepanu fookuses vaid silmapaistvamad näited erialase ladinakeelse nimekasutuse kohta, enam nende nimetuste kui mõistete teoreetilised tõlgendused teatmekirjanduses.

Regionaalse iseloomuga kirjanduse määratlemine on meil läbi aegade tulenenud praktilistest vajadustest, s.o. kasvanud välja kogude komplekteerimisest või bibliograafiate koostamisest. Seega on trükiste valikul, osadeks jaotamisel ja viimaste pealkirjastamisel enamasti aluseks olnud füüsiliselt olemas olev kirjandus, mis sageli on määranud ka loodava kogumi nimevormi. Nii näiteks on Tartu ülikooli raamatukogus juba Karl Morgensterni ajal kohalikku ainet käsitlevate ja kohalike trükiste kogumisel ja korraldamisel kasutatud nimetusi *Livonica*, *Curonica*,² puudub aga analoog *Estonica*. See tulenes Eestimaa kubermangu toonasest suhteliselt väiksemast erikaalust kultuurielus Liivimaa (Riia) ja Kuramaa (Miiitavi) kõrval. 17/18. sajandil on ladinakeelset tuletist kohanimest "Eesti" kasutatud eesti keele tähenduses,³ 19. sajandi algupoolel ka seoses eestikeelse kirjandusega (näit. J. H. Rosenplänteri *Bibliotheca esthonica*),⁴ ja on kulunud kaugelt enam kui sajand, enne kui see tänapäevases mõistes kasutusele võeti.

Trükiste territoriaalne liigendamine provintside kaupa on 19. sajandil jätkunud peamiselt saksakeelsete kohanimedega kaudu. Vajadusel hõlmata kogu territooriumi on valdavalt kasutatud kõigi provintside (s.o. kubermangude) nimeloendit. Ajapikku käibele tulnud ala koondnimetus *Ostseeprovinzen* ei võimaldanud ladinakeelset tuletist, mida ei ole enam kasutatud ülikooli raamatukoguski tolleaegsetes süstemaatilistes kataloogides.

¹ Matjus, Ü. Tallamisi Eesti rahvusbibliograafia radadel // Akadeemia. 1999. Nr. 4. Lk. 832–849.

² Noodla, K. K. Morgenstern ja Tartu ülikooli raamatukogu // TRÜ Toim. Tartu, 1970. Vihik 262. Lk. 53.

³ Vrd. Gutsclaff, J. Observationes grammaticae circa linguam Esthonicam. Dorpati, 1648; Göseken, H. Manuctio ad Linguam Oesthonicam. Reval, 1660; Hornung, J. Grammatica Esthonica, brevi Perspicua tamen methodo ad dialectum Revaliensem. Riga, 1693.

⁴ Hamburg, I. Eesti bibliograafia ajalugu 19. sajandi lõpuni. Tallinn, 1986. Lk. 16, 260.

Nimetuse “Balti” ilmumine kõiki provintse hõlmavana on V. Milleri järgi alguse saanud 19. sajandi keskpaiku,⁵ enam levinud siiski alles alates venestamisest sajandi lõpupoole, kust pärineb ka ladinakeelseid tuletisi (näit. Riias asunud N. Kymmeli antikvaarses kataloogis *Bibliotheca Baltica*). Saksakeelses erialakirjanduses ja bibliograafiates on sellal (ja hiljemgi) koondnimena eelistatud *Livland*, ja seda Vana-Liivimaa tähenduses, mis hõlmas kõigi kolme provintsi alasid kokku. Bibliograafias on selle näiteks E. Winkelmanni *Bibliotheca Livoniae historica* (St. Petersburg, 1870; 2. tr. Berlin, 1878), mida mõningate piirangutega sisuliselt ja mõtteliselt jätkas iseseisvunud Eestis Blumfeldti ja Loone bibliograafia, nüüd juba uue pealkirja all.⁶

Toodud näidetes on kõne all olevaid ladinakeelseid tuletisi kasutatud peamiselt omadussõna funktsioonis, mis on alles sammuks nimisõnalise vormi suunas, s.o. nimetuste kujunemises iseseisvateks mõisteteks. Raamatukogundusse on niisugune mõiste *Baltica* kujul jõudnud Eesti Üliõpilaste Seltsi kaudu 19. sajandi lõpul, kust see võõrkeelse kirjanduse koguga 1909. a. anti üle Eesti Rahva Muuseumi arhiivraamatukokku⁷ ja kuulub sama nime all praegusele Eesti Kirjandusmuuseumile. See on tõenäoliselt ka esimene samm kohaliku kirjanduse liigitamises keeleprintsibi alusel.

Eesti “maa ja rahva” nime kasutamine vastava(te)s ladinakeelse(te)s tuletistes ongi oskusteabes alguse saanud alles Eesti rahvusriigi tekkimisega. Esimese sammu selleks on astunud ülikooli raamatukogu toonane direktor F. Puksoo, andes ühele rajatavatest kogudest nime *Estica*, seda ilmselt soomlaste analoogi *Fennica*⁸ eeskujul. F. Puksoogi jätkas rahvuskeelse kirjanduse käsitamist lahus muukeelsest, sest tema rajatud *Estica* “osakond” koosnes kahest eraldiseisvast osast — eestikeelsest ja võõrkeelsest. Viimast on ta sisu tõttu küll nimetanud ka *Baltica*’ks,⁹ nimevormi praktikas aga mitte kasutanud.

Siitpeale saab alguse vajadus Eestiga seonduvate trükiste liigitamises tänaseni kasutuses olnud vähestegi terminiteks kujunenud nimetuste sisutihedamaks tõlgitsemiseks ja piiritlemiseks, seega nende käsitamiseks teoreetiliste mõistetena.

Uudse termini *Estica* sisu on entsüklopeedias esmakordselt lahti seletanud arvatavasti F. Puksoo ise oma aja teoreetilise mõtte tasemel: “Kogu ühikuid, näit. raamatuid, mis puudutavad ja käsitlevad Eestit, eesti rahvast jne. Suuremais kogudes moodustavad nad eri osakonnad; raamatukogudes kuuluvad siia hulka ka kõik eestikeelsed trükised.”¹⁰

Selle formuleeringu järgi on Puksoo, paraku pisut ebamäärases sõnastuses, ilmselgelt eraldanud eestikeelse kirjanduse omaette tervikuks nii, nagu ta tegi seda ülikooli raamatukogus kogude struktuuri uuendades. Seejuures ei ole ta eestikeelsele kirjandusele omistanud omaette võõrapärast nimetust, terminit *Estica* aga kasutanud üldnimena, mis ühendas kõike Eestiga seonduvat.

⁵ Miller, V. Baltika, tema kujunemine ja määrang // Miller, V. Minevikust tulevikku. Tallinn, 1972. Lk. 94.

⁶ Blumfeldt, E., Loone, N. Eesti ajaloo bibliograafia 1877–1917 = Bibliotheca Estoniae historica MDCCCLXXVII–MCMXVII. Tartu, 1933–1939. (Akadeemilise Ajaloo-seltsi toim. ; 8).

⁷ Antik, R. Eesti rahvuslik arhiivraamatukogu. Tartu, 1931. Lk. 16.

⁸ Sisaldas nii Soomes ilmunut kui ka Soomet käsitlevat kirjandust.

⁹ Puksov, F. Ülikooli raamatukogu // Eesti Vabariigi Tartu Ülikool 1919–1929. Tartu, 1929. Lk. 304. (TÜ Toim. C ; 10); Puksoo, F. Tartu ülikooli raamatukogu 1920. aastail // TRÜ Toim. Tartu, 1968. Vihik 224. Lk. 31.

¹⁰ Eesti entsüklopeedia. Tartu, [1932]. Kd. 1. Vrg. 1251.

II maailmasõja järgsetes teatmeteostes on *Estica* iseseisva märksõnana kadunud, esineb vaid äraviide *Estonica*'le, puudub see isegi uusima EE märksõnaregistri köites. Ometi on *Estonica* all ENE ühest väljaandest teise korduv lisamärge: "Eesti rmtk-des ja bibliograafias eristatakse *E-st Estica*'t, s.o. eesti keeles ja Eestis ilmunud väljaandeid."¹¹

Ka raamatukogunduse oskussõnaraamatutes on *Estica*'lt enamasti vaid viidatud *Estonica*'le,¹² või nimetatud seda viimase sünonüümiks.¹³ Termin puudub ka meie võõrsõnastikes, esineb aga üllatuslikult uusimas õigekeelsuse sõnaraamatus seletusega: "Eesti keeles ja Eestis ilmunud väljaanded."¹⁴ Näib, nagu oleks tegemist Puksoo mõtte kergekäelise parafraaserimisega, mis mehaaniliselt kandunud tänasessegi.

Nõukogude okupatsiooni aja teatmeteostes n.-õ. tagaplaanil antud *Estica* määratluses on aimata ideoloogilist survet, millele lisanduvad ka põhjendamatud viited sõna etümoloogiale¹⁵ ja kokkuvõttes jääb vaid kahetseda nimetuse elimineerimist oskussõnavara niigi napist loendist. Suurim möödalask seisneb aga selles, et eestikeelne trükisõna oleks nii justkui kaotanud oma iseseisva eluõiguse, sulandudes uusimas erialases sõnaraamatuski üldmõistesse *Estonica*.

Siiski on nimetus *Estica* leidnud praktilist kasutamist ka sõjajärgsetel aastatel, näit. endise ENSV TA Teadusliku Raamatukogu jätkuvas bibliograafias,¹⁶ mis hõlmab üpris laiahaardeliselt välisperiodikas ilmunud valdavalt võõrkeelseid, sekka väheseid eestikeelseid artikleid, maksimaalse detailsusega seonduvaid Eesti ning selle maa rahvaga.

Ladinakeelne termin ja mõiste *Estonica* on peale väheste erandite ilmunud erialasesse sõnavarasse 1960. aastatel, võimalik, et sellenimelise kogu taasloomisega toonases ENSV Riiklikus Raamatukogus,¹⁷ kus vanem osa kirjandusest koosneb valdavalt Eestimaa kubernanguga seonduvast. Esimeses sõjajärgses oskussõnaraamatus on antud seletus: "Eesti kohta või eesti autorite sulest väljaspool Eestit ilmunud kirjandus; laiemas mõttes üldse Eesti kohta teistes keeltes ilmunud kirjandus; mõnedes välismaa raamatukogudes eestikeelse kirjanduse fond. Sünonüüm: *Estica*."¹⁸

Üldsisulises entsüklopeedias on märksõna tähendust avardatud: "Eestit käsitlevad või tema kohta teateid andvad materjalid: vastavad kogud rmtk-des, arhiivides ja muuseumides; Eesti-alast materjali peegeldavad bibliograafiavahendid..."¹⁹ mis väheste sõnavaraliste erinevustega oli toodud ka selle esimeses väljaandes.²⁰ Täpsustus trükiste keele kohta selgub antud juhul lisamärkusest *Estica*, mis eraldas mõistest eestikeelse.

¹¹ Eesti nõukogude entsüklopeedia. Tallinn, 1970. Kd. 2. Lk. 266b, 268b; *Idem*. Tallinn, 1987. Kd. 2. Lk. 618a, 620b.

¹² Raamatukoguhoidja sõnaraamat / koost. H. Jürman. Tallinn, 1996. Lk. 40.

¹³ Raamatukogunduse sõnastik : eesti-vene ja vene-eesti / toim. H. Jürman. Tallinn, 1969. Lk. 33.

¹⁴ Eesti keele sõnaraamat ÕS 1999 / toim. T. Erelt. Tallinn, 1999. Lk. 138a.

¹⁵ Miller, V. *Estonica* mõiste areng ja olukord raamatukogudes // Nõukogude Eesti raamatukogundus. Tallinn, 1981. Kd. 11. Lk. 100; Jürman, H. Eesti raamat ja *Estonica* // Raamatukogu. 1984. Aug. Lk. 14.

¹⁶ *Estica* : ühiskonnateadused : anoteeritud bibliograafia 1973–1997. Tallinn, 1974–1998. — Alates 1991 pealkiri *Estonica*.

¹⁷ Lotman, P. Parlamendiraamatukogust rahvusraamatukoguks. Tallinn, 2000. Kd. 3. Lk. 17.

¹⁸ Raamatukogunduse sõnastik ... Lk. 33.

¹⁹ Eesti nõukogude entsüklopeedia. Tallinn, 1987. Kd. 2. Lk. 620b.

²⁰ Eesti nõukogude entsüklopeedia. Tallinn, 1970. Kd. 2. Lk. 268b.

Sedagi terminid pole võõrsõnade leksikonid registreerinud, uusim õigekeelsuse sõnaraamat aga annab tähenduse lakooniliselt: "Eesti kohta teateid andvad materjalid."²¹ H. Jürmani koostatud uusim erialane sõnaraamat on loobunud ebamäärasest "materjalist" järgmiselt: "Eestit käsitlev kirjandus, esijoones Eesti ja eestlaste kohta teistes keeltes ja väljaspool Eestit eestlaste avaldatud teosed."²²

Ka mõiste *Baltica* on aegade/olude muutudes läbinud omalaadse kujunemisloo, ometi mitte lõpliku mõtteselguseni. Eesti esimeses entsüklopeedias on see formuleeritud veel üsna häguselt: "... rühmitatud kogu ühikuid, nagu raamatud, ürikud jne., mis käsitlevad Baltikumi. Selle tõttu nimetatakse B-ks eriti suuremate raamatukogude osakondi, kuhu on koondatud terve Baltimaise puutuv kirjandus kui ka kõik siin ilmunud trükitooted."²³

Tsaariaegse nimetuse taassünd II maailmasõja järel on seostatav ENSV TA Raamatu-kogus Baltika osakonna loomisega,²⁴ mis hõlmab küll ka kirjandust laiemalt mõistega määratavatest piiridest.

Mõiste määratlus, mis sisaldas ka trükiste keele kriteeriumi, on ENE esimeses väljaandes antud peaaegu sõna-sõnalt esimese sõjajärgse oskussõnaraamatu järgi: "... end. Balti kubermangudes Eesti-, Liivi- ja Kuramaal ilmunud ja samuti neid puudutav mujal ilmunud võõrkeelne kirjandus; kasut. laiemas tähenduses ka kogu Baltimaid (Eestit, Lätit, harvemini Leedut) käsitleva kirjanduse kohta."²⁵

ENE teises väljaandes on territooriumi märgitsev ebatäpsus kõrvaldatud (loobutud Balti provintside (kubermangude) ekslikust võrdsustamisest Balti riikidega) ja antud viitega väga vajalik seos *Estonica*'ga, lisaks eraldi rõhutatud venekeelse kirjanduse kaasamist.²⁶

Baltica on siin käsitletuist ka ainus termin, mis on jõudnud võõrsõnade leksikoni, kus kordub peaaegu sõnasõnalt uusimas H. Jürmani sõnaraamatus esitatud: "... endistes Balti kubermangudes (Eestimaa, Liivimaa, Kuramaa) ilmunud ja neid käsitlev kirjandus,"²⁷ sedapuhku trükiste keelelist kuuluvust märkimata.

Kõigis tsiteeritud määratlustes jääb lähemal vaatlusel selgusetuks rida küsimusi. Kui pidada (tõlke)sõnaraamatutes lubatavaks terminite sisuseletuse nappi sõnastust, erialastes terminoloogilistes kasutajate lihtgruppi arvestades mõnevõrra ehk samuti, siis universaalne teatmeteos peaks mõõndusteta sisaldama võimalikult ammendava, vähemalt mitte desorienteeriva definitsiooni.

Eespool toodud *Estica/Estonica* mõistete seletustes jääb kaksipidi tõlgendatavaks isegi trükiste keel, sest sõnastus lubaks "Eestis ilmunud väljaannete" hulka peale eestikeelsete justkui siin ilmunud muukeelsetki. Täht-täheliselt tuleks "Eesti" all mõista EV territooriumi, seega ajaliselt alates aastast 1918. Nõuab eriomast mõttepingutust avastamiseks, et sõnapaar "väljaspool Eestit" võiks hõlmata välismaa kõrval ka a e g a enne Eesti Vabariigi sündi ja seega piirkonda, mille moodustasid kubermangud, Vana-Liivimaa või isegi muinasaeg — nagu see sisuliselt olema peakski. Antud formuleeringute järgi eestikeelset

²¹ Eesti keele sõnaraamat... Lk. 138a.

²² Raamatukoguhoidja ... Lk. 40.

²³ Eesti entsüklopeedia. Tartu, [1932]. Kd. 1. Vrg. 825.

²⁴ Reimo, T. Baltikaosakond // Eesti Teaduste Akadeemia Raamatukogu 50. Tallinn, 1996. Lk. 45.

²⁵ Eesti nõukogude entsüklopeedia. Tallinn, 1968. Kd. 1. Lk. 285a; Raamatukogunduse ... Lk. 22.

²⁶ Eesti nõukogude entsüklopeedia. Tallinn, 1985. Kd. 1. Lk. 450a.

²⁷ Raamatukoguhoidja ... Lk. 25; Võõrsõnade leksikon. Tallinn, 2000. Lk. 107.

trükisõna enne aastat 1918 olemas ei olnud, Eestit käsitlev kirjandus mistahes keeles saab aga alguse alles pärast omariikluse sündi.

Lahenduse eelõeldule pakub, paraku näiliselt, mõiste *Baltica* määratlus, mille järgi ka Eesti ala käsitlev võõrkeelne kirjandus kandub nii ilmumise kui ka ainekäsitlesega ajas tagasi, s.o. Balti kubermangude perioodi. Territooriumi piiritlemine tsaariaegsete kubermangudega (seesütlevas käändes) välistab sõnaselgelt meie ajaloo enne Põhjasõda, seega ka näit. Rootsi aja koos toonaste trükistega, rääkimata varasematest käsitlustest.

Loovtöö käsitletud mõistete mõtestamisel ja määratlemisel pärineb valdavalt II maailmasõja järgsetest šovinistliku režiimi politiseeritud oludest.²⁸ Ometi pole algsetele seisukohtadele edaspidigi järgnenud eeldatavaid korrektiive, mis võinuksid koha leida ehk ENE uustrukis (2. kd. ilmus 1987) või siis selle täiendkoites (1999) või vähemalt erialasõnaraamatus (1996). Hetkel on toodud formuleeringud jäänud ainukehtivaiks, eksitades praktikuid ja hägustades aine niigi komplitseeritud olemust.

Eestiga seonduva trükitoodangu määratlemisel ja liigitamisel tuleb arvestada tervet rida tunnuseid, millest enamik on üksteisega seotud ja määravad trükise olemuse vaid koostoitme tulemusel. Sellisteks tunnusteks on trükiste keel, autor, ilmumiskoht, ilmumisaeg, temaatika, käsitletav ajastu, otstarve, puhuti ka väljaande laad, mida arvestamata trükiste eesmärgipärane klassifitseerimine ei ole võimalik. Neid valikukriteeriume on spetsialistide nõupidamistel suurelt osalt arvestatavaks tunnistatud ja arvatavasti korduvalt,²⁹ kuid lõppeesmärgiga mahutada vaid kahe kasutamist leidnud mõiste — *Estonica* ja *Baltica* — alla kogu vaatlusalune kirjandus. See koosneb aga nii eesti- kui ka võõrkeelsest, nii kohapeal kui ka väljaspool ilmunust, nii Eestiga temaatiliselt seonduvast kui ka teemavälisest käsitlustest, olles ajas ja ruumis üksteist osalt välistavad ja osalt k a t v a d. Viimane asjaolu ei võimaldagi kogu vaatlusalust trükitoodangut liigitada pelgalt 1–2 tunnusjoone alusel.

Ühese kriteeriumina, mis kogu Eestiga seonduva trükitoodangu jaotab kaheks teineteist välistavaks osaks, on k e e l e p r i n t s i i p. Selle alusel on eraldi vaadeldavad eestikeelsed ja muukeelsed trükised, mis teiste tunnusjoonte (ilmumiskoht, autorsus, sisu jm.) järgi on käsitatavad omaette. Ometi pole seegi rakendatav kõigil juhtudel: rööpteksti(de)ga väljaanne kuuluks vajadusel mõlemasse keelerühma, mitmekeelse sisuga kogumikud samuti.

Eestikeelse trükitoodangu sünd, kujunemislugu, ka tekkeline leviala, olgu põhi-komponentides sarnane Eestiga seonduva võõrkeelse trükitoodanguga, on sedavõrd rahvuskuultuuriline nähtus, et nõuab tingimusteta käsitamist iseseisvana ja seda ilma võõrkeelse nimevormita. Sõjajärgsed püüded mahutada seda *Estica* raamidesse ei ole põhjendatud ja on tulenenud pigem võõrdõjudest. Ka omamaiste suurte raamatukogude praktikas (peale mõnesuguste kõrvalekallete) on see üldjuhul paigutatudki täieõiguslikuna omaette ja oma eestikeelse nime all. Seega eestikeelne raamat on eestikeelne raamat³⁰ (joon. 1).

Meie omamaise raamatukultuuri areng ei ole aga määratav kitsalt rahvuskeelse kirjanduse baasil, mis on ju sündinud kohaliku võõrkeelse rüpest, kasvanud ajapikku ainu-

²⁸ Miller, V. *Estonica* mõiste... Lk. 95–96.

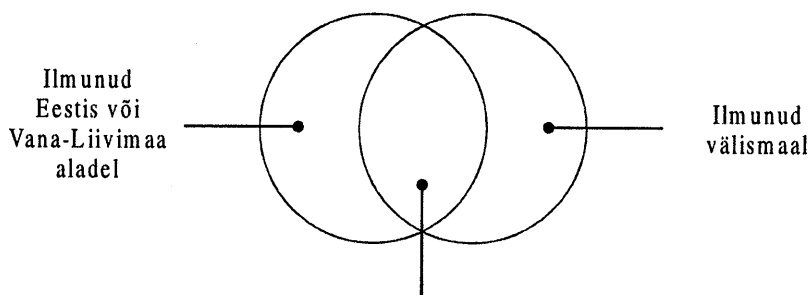
²⁹ Jürman, H. Eesti raamat ja *Estonica* // Raamatukogu. 1984. Aug. Lk. 14–15; Jürman, H. Oskussõnastik raamatukoguhoidjale // Eesti Raamatukoguhoidjate Ühingu aastaraamat : 5 (1993). Tallinn, 1994. Lk. 71–73.

³⁰ Jürman, H. Eesti raamat... Lk. 14.

valitsevaks, andes selle kõrval tänapäeva integreerivas maailmas ka enam maad võõrkeelsele. See Eesti piirides arenenud kooslus tingib siinse **m i t m e k e e l s e** trükitoodangu vaatlemist taas omaette nähtusena kitsalt raamatuloolisest aspektist. Kodumaine trükitoodang tervikuna keelele/sisule vaatamata kätkeb endas nii trükinduse, raamatukujunduse kui ka arvuliste üldnäitajate arengulugu läbi aegade — mida varasematest, seda väärtuslikumana,³¹ mida lähemale kaasajale, seda arvukamana. See ilmumis-/trükkimiskoha järgi Eesti piirides teoks saanud kirjandus on — **Eesti raamat** (joon. 2).

Joon. 1

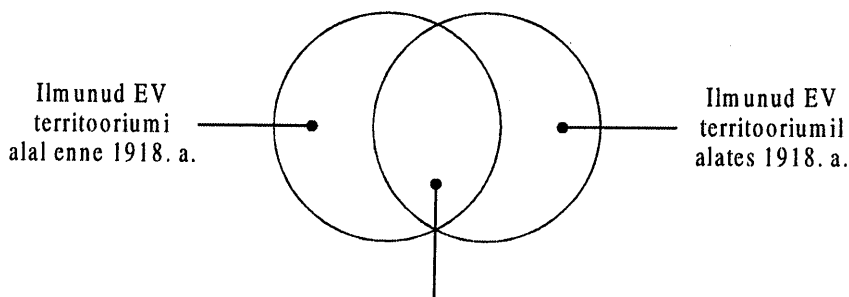
Eestikeelne raamat

Rööptekstiga trükised,
eestikeelse tekstiga kogumikud

Joon. 2

Eesti raamat

Kirjastatud/toimetatud Eestis,
trükitud välismaal

³¹ Vt. ka Miller, V. *Estonica mõiste...* Lk. 97–98.

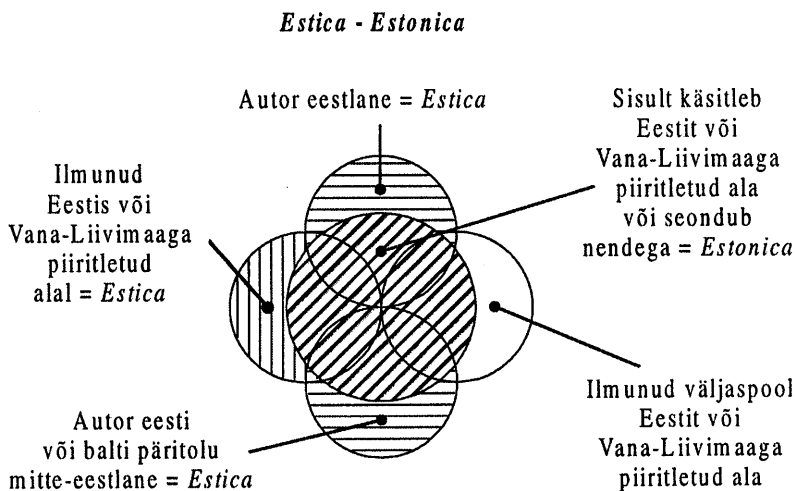
Eestikeelse/eestimaise trükisõna kõrval seondub Eestiga samaväärne võõrkeelne kirjandus. See on formaalsete tunnuste (ilmumiskoht, -aeg) alusel osalt kattuv mõistega "Eesti raamat", on aga tekkelooliselt vanem ja hõlmab laiemat piirkonda. See osa trükisõnast ei ole ühitatav rahvuskeelsega, vaid kujutab endast omaette tervikut, mis keeleerisuse alusel on tähistatav traditsioonilise ladinakeelse nimevormiga. See Eestiga mitmeti seonduv võõrkeelne kirjandus on ajaloolis-territoriaalse printsiibi, s.o. *ilmumisa ja -koha järgi* vaadeldav peamiselt kolmes grupis: 1) kuni a. 1917 (*incl.*) kogu endiste Balti provintside, s.o. Vana-Liivimaa alal (mitte vaid Balti kubermangudes!) ilmunud kirjandus; 2) alates a. 1918 Eesti Vabariigi territooriumil ilmunu ja 3) siinset päritolu autorite trükised väljaspool mainitud piire, s.o. välismaal (ka endises NLiidus) ja seda läbi aegade (joon. 3).

Autorite valikul on siinjuures määravaks päritolu, elukoht, peategevusega seotud piirkond ja aeg, välismaalaste korral peamise loometegevuse või elutöö etapp, kuivõrd see on toimunud antud piirkonnas. Rahvusliku päritolu pinnal on kaugemas minevikus esinenud autorid valdavalt muulased, kaasajal on järsult kasvanud tendents eestlastest autorite tööde avaldamiseks võõrkeeles nii siin kui ka välismaal.

Mitmene ja suhteliselt formaalne seos Eestiga tingib vaadeldava kirjanduse universaalse temaatika, mis peegeldab siinset tegevust ja mõttemaailma üldiselt, teoreetiliste ja praktiliste teadmiste arengut ja levikut nii kohapeal kui ka väljaspool, siinsete autorite sidemeid muu maailmaga. Kõik see on kokkuvõttes meie rahva kujunemise/olemise kultuurilooliseks taustaks meie endi jaoks, olles ühtlasi üheks komponendiks, mis näitab meie erikaalu maailmakultuuri üldises kontekstis.

Kuivõrd tegu on kirjanduse piiritlemisega meie endise isukohast ja meie oma tarbeks, peaks vaatlusaluse trükisõna nimevormgi olema seotud Eestiga. Sisuliselt laia haaret arvestades ei tohiks see aga rõhutada "maad ja rahvast", mistõttu sobitub selleks teretulnult seni põhjendamatu kõrvale jäänud nimetus — *Estica* (joon. 3).

Joon. 3

Formaalsete tunnustega piiritletud trükistest kattub *Estica* suure osa kirjandusega, mis sisuliselt käsitleb Eesti asuala kõige laiemas mõttes: ajalugu, loodust, majandust, siin elavaid/elanud rahvaid ja nende tegevust, ühiskonnaelu tervikuna jne. ehk teisi sõnu: on seotud konkreetsete sündmuste, paikkonna või isikutega läbi aegade.

Lõivu makstes ajaloolisele tõele, ei saa siinkohal territoriaalselt piirduda kitsalt Eesti riigi piiridega määratud olgu kaasajal või minevikus. Eesti aines sisaldub nii väliseestlaste tegevuses (kaasa arvatud eestlaste asundused Venemaal) ja seondub kõigi Balti provintside elu-olu käsitlustega minevikus. Seal pärinevad kultuuri, majanduse või õigusloome suhted Eesti ja eestlaste jaoks, rääkimata siinsetest teiste rahvuste esindajatest.³² Territoriaalselt tuleb kuni Eesti iseseisvumiseni siingi arvesse Vana-Liivimaa ala kui suhteliselt kõike hõlmav tervik juba alates 13. sajandist. Juurde tuleb arvestada veel Narva ja selle piirkond, mis tsaariajast peale kuulus Peterburi kubermangu, samuti setud ja Petseri, mis administratiivse jaotuse järgi kuulus Eesti piiridesse ainult aastatel 1918–1946, enne ja pärast aga Pihkva kubermangu/oblastisse.

Kohapealsetele trükistele lisanduvad selles seoses ka välismaal ilmunud, seda mitte autorist, vaid ainekäsitlusest lähtuvalt, olgu temaatiliste uurimuste või personaaliaga. Samuti on siinkohal arvestatavad väljaspool ilmunud trükised, mis on läbi aegade olnud sihtotstarbeliselt määratud kasutamiseks siinsetel aladel, nagu kirikukirjandus, seaduste tekstid, kooliõpikud jms. Kuivõrd tegemist on meie endi nägemusega meie “maa ja rahva” arenguteest, on seegi trükiste kogum eristatav eestitüvelise nimetusega — *Estonica*. See on see osa kirjandusest, mida tundmata/mõistmata meie asuala ajaloo ja tänapäeva käsitlemine ei saa olla adekvaatne ja on tervikuna seatud uurimistöö teenistusse (joon. 3).

Kuna mõiste *Estonica* hõlmab ka Liivimaale ja Kuramaale pühendatud käsitlusi ja seal ilmunut, on nende aladega lokaalselt seonduvate trükiste täpsem liigitamine võimalik *Livonica* ja *Curonica* abil, kui selleks peaks olema vajadust.

Eelkäsitletud *Estica/Estonica* mõistetes sisaldub suur osa nõukogude okupatsiooni aastate eelisinimega *Baltica* hõlmatus, mille otstarve uutes oludes näikse olevat kahanenud miinimumini. Mineviku trükised, mille koguhulk ei suurene, on meie jaoks ikkagi Eesti, mitte Balti ajalugu, ja käsitatav Eesti ajaloo kontekstis. Nägemus Eestist pelgalt omaaegse Balti koostisosana on lõpptulemusena meie endi jaoks tähtsama pisendamine milleski suuremas ja justkui olulisemas või selle kõrval. Piiride tõmbamine omaaegsete Balti provintside ja Eesti vahel minevikus on äärmiselt tinglik nii ajalises kui ka territoriaalses mõttes, trükiste endi selekteerimine lõplikult isegi teostamatu. Tulevikku suunduv mõte käsitleb Eestit Eestina ja sellega seonduv kirjanduski piirdub Eestiga, mida aeg edasi, seda arvukamana. Seega on mõiste *Baltica* kasutamine ka Eesti iseseisvumisele eelnenud perioodi trükiste osas häirivalt tinglik ja sobitub koos uuemaegsega meie jaoks olulisemasse mõistesse *Estonica*. Alternatiivse võimalusena on endisaegne mõiste *Baltica* kasutatav kitsamas tähenduses kõiki omaaegseid Balti provintse hõlmavate üldsisuliste koondkäsitluste korral, kui selleks on vajadust (joon. 4).

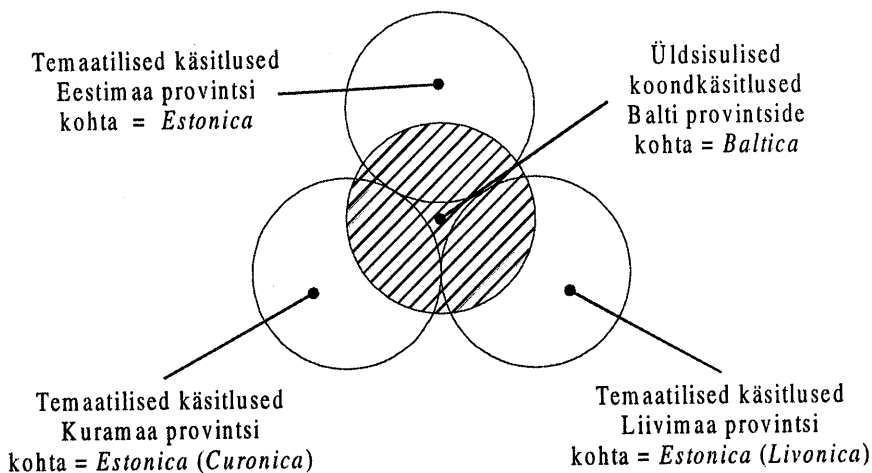
Siiski on mõistel *Baltica* eluõigus ka tänapäeval, ent seda uues tähenduses ja kolme Balti riiki, Eestit, Lätit, Leedut ühendavate käsitluste korral. Viimaste hulk näitab kasvutendentsi ega ole ühitatav endisaegse mõistega, on aga rakendatav ühistest saatusaastatest 1939/1940 alates. Mõistagi saab siin olla tegemist vaid üldistavate ja võrdlevate koond-

³² Vt. ka Miller, V. Baltika... Lk. 94–100.

käsitlustega, mitte aga üksiku riigi temaatikaga eraldi. Need ei ole liidetavad ainult eestiaineliste trükiste hulka, küll aga moodustavad kasvava ja sisulistel kaalutlustel möödapääsmatult vajaliku kirjanduse liigi Euroopa suundumuste taustal. Eksituste vältimiseks lähiminevikus elavalt kasutuses olnud endisaegse samanimelise kõrval võiks see osa kirjandust vajaduse korral olla koondatud mõiste alla *Baltica nova* (joon. 5).

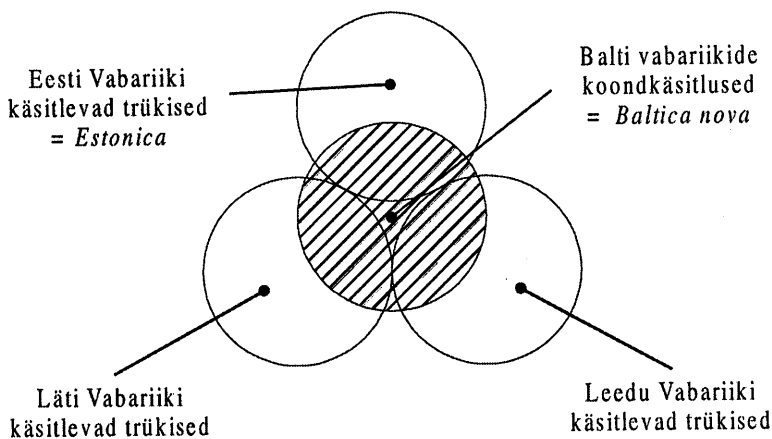
Joon. 4

Baltica

Joon. 5

Baltica nova

Kirjeldatud eestikeelne raamat / Eesti raamat / *Estica/Estonica/Baltica/Baltica nova* mõisted on üksteist osalt kattes, osalt välistades haaranud kogu Eestiga seonduva trükitoodangu, mida ühese kõikehõlmava nimetusega tähistada polegi võimalik. Tüpoloogias selline rakendus teenib objekti käsitlust meie endi vaatekohast ega tarvitse ühtida nägemusega meist väljastpoolt.

Orienteerumine Eestiga seonduva trükisõna suhteliselt komplitseeritud koosluses on vajalik eelkõige meile endile, et paremini mõista kogu valdkonna üksikosade olemust ja omavahelisi seoseid. Samas on teoreetilisel lähenemisel ka praktiline tähtsus meie olemasolevate kogude hindamisel ja edasisel (järel)komplekteerimisel.

Teadaolevalt on vanim võõrkeelne eestiaineline kogu Eesti Kirjandusmuuseumis alguse saanud eestlaste endi suundumustest ja tegevusest, täienenud ka hiljem sihipäraselt, mistõttu see on ehk teistega võrreldes täielikumgi. Ometi kannab see ajaloolist nimetust *Baltica*. TÜ Raamatukogu sellesisulise trükiste kogu tuumik on moodustunud omaaegse ülikooli vajadusi arvestades, keskendunud peamiselt Liivimaale ja Kuramaale, täienenud aga edaspidigi laiema profiili suunas ja kannab nimetust *Estica*. Eesti Rahvusraamatukogu eestiaineliste trükiste kogu algse tuumiku moodustavad tsaariaegse Eestimaa kubermanguvalitsuse profiilile vastavad trükised, aegade/olude muutudes mõistagi sisult avardunud. See kogu kannab nimetust *Estonica*. Eesti Akadeemilise Raamatukogu sellekohase kogu koosseisu on algselt määranud Tallinnas asunud baltisaksa kirjanduslik-kultuurilise organisatsiooni — Eestimaa Kirjanduse Ühingu — suunitlus ja on edaspidigi täienenud vajadustele vastavalt. Koguga on ühitatud teistegi Tallinna vanade kogude varad ja see kannab nimetust *Baltica* (Baltika osakond), seda rohkem päritolult kui sisust lähtuvalt.

Seega on Eesti suuremate raamatukogude eestiainelised kogu algselt olnud hoopis eriilmelised, rahvuskultuuri arenedes hakanud üksteisele lähenema, kaasajal üldjoontes koguni sarnanema, ehkki kannavad erinevaid nimetusi. Seejuures sisaldub neis kõigis eelkäsitletud mõistete valgusel nii *Estica* kui ka *Estonica*, nii *Baltica* kui ka *Baltica nova* erinevas mahus ja paraku kaugel ammendavusest. Eestiainelise kirjanduse teoreetiline käsitus ei tähenda ajalooliselt kujunenud nimemuutusi raamatukogudes, küll aga vajalike mõistete üheseid ja põhjendatud definitsioone erialakirjanduses ning teatmeteostes.

Eestiainelised kõikehõlmavad täiuslikud kogud ilmselt ei olegi enam reaalsus, küll aga eesmärk, mille poole tuleb püüelda mistahes muusisulise ja paratamatult vananeva trükitoodangu kõrval. Oma “maa ja rahvaga” seonduv kirjandus on vaieldamatult koguulatuses aegumatu. Selle teadlik ja sihipärane kogumine, korrastamine, säilivuse kindlustamine on meie suuremate raamatukogude pärisosa, mis hoolimata eri nimetustest, erinevustest/sarnasustest koostises, peaks tänu hajutatusele garanteerima ka jäädava säilivuse mistahes oludes või võimalikes katastroofides.

LÜHENDID

- AR — Tartu Ülikooli arstiteaduskond
BA — TÜ botaanikaaed
BG — Tartu Ülikooli bioloogia-geograafiateaduskond
EAA — Eesti Ajalooarhiiv
EAR — Eesti Akadeemiline Raamatukogu
EBSCO — Elton B. Stephens Company
EE — Eesti entsüklopeedia
eIFL — Electronic Information for Libraries
EKÜ — Eestimaa Kirjanduse Ühing
EMKÜ — Eesti Muusikakogude Ühendus
ENE — Eesti nõukogude entsüklopeedia
EPMÜ — Eesti Põllumajandusülikool
EÜM — Eesti üldine märksõnastik
FI — Tartu Ülikooli füüsika instituut
FK — Tartu Ülikooli füüsika-keemiateaduskond
FL — Tartu Ülikooli filosoofiateaduskond
HT — Tartu Ülikooli haridusteaduskond
HTML — HyperText Markup Language
HUM — Humanitaarraamatukogu
INNOPAC — *Innovative Interfaces Inc.* toodetud raamatukogusüsteem
JV — TÜ majandusteaduskonna juhtimise ja turunduse instituut
KHO — käsikirjade ja haruldaste raamatute osakond
KK — Tartu Ülikooli kehakultuuriteaduskond
MJ — Tartu Ülikooli majandusteaduskond
MT — Tartu Ülikooli matemaatika-informaatikateaduskond
OI — Tartu Ülikooli õigusteaduskond
OSI — Open Society Institute
RA — TÜ majandusteaduskonna rahanduse ja arvestuse instituut
RI — TÜ majandusteaduskonna rahvamajanduse instituut
RR — Eesti Rahvusraamatukogu
SO — Tartu Ülikooli sotsiaalteaduskond
STN — Scientific & Technical Information Network
TA — Teaduste Akadeemia
TPÜ — Tallinna Pedagoogikaülikool
TPÜR — Tallinna Pedagoogikaülikooli raamatukogu
TTÜ — Tallinna Tehnikaülikool
TÜ — Tartu Ülikool
TÜK — Tartu Ülikooli Kliinikum
TÜR — Tartu Ülikooli Raamatukogu
UDK — universaalne detsimaalklassifikatsioon
US — Tartu Ülikooli usuteaduskond
ÕES — Õpetatud Eesti Selts